

VJERNIČKA STRUKTURA U TRANZICIJSKOM KONTEKSTU HRVATSKOG DRUŠTVA

Ivan Cifrić

Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 316.2]497.5)198/199"

322(497.5)198/199"

316.347(497.5)198/199"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 19. 10. 1995.

U članku se propituje teza da je tranzicija nastavak procesa sekularizacije društva i da predstavlja kontekst stabilizacije vjerničke strukture koja je već prepoznatljiva. U kontekstu triju pitanja: je li se promijenio odnos prema vjeri, kakva je percepcija društvene i političke uloge Crkve i što ispitanici misle o socijalnoj funkciji Crkve, kompariraju se rezultati triju istraživanja u Hrvatskoj (1988., 1992. i 1994.). Rezultati pokazuju da se nije promijenio postotak "uvjerenih vjernika" od 1988. do 1992., što potvrđuje i treće istraživanje, iz 1994., ali se općenito povećao broj "vjernika" i smanjio broj "ne-vjernika". Glede uloge Crkve u društvenom i političkom životu, u 1988. godini 26% ispitanika smatra da je ona "premalo uključena", dok u 1992. godini 66% ispitanika misli da Crkva ne bi trebala biti "mnogo više" (nego što jest) uključena u društveni i politički život. Većinu ispitanika zadovoljava postignuti društveni status Crkve i religije. Potrebu većeg uključivanja Crkve značajno više podržavaju stariji ispitanici, ispitanici s višim obiteljskim standardom, vjernici i članovi političkih stranaka. Crkva, pored duhovne, treba proširiti i socijalnu funkciju, smatra preko 60% ispitanika, a ponajviše "uvjereni vjernici" i "članovi neke političke stranke".

1. UVODNA NAPOMENA

Poticaj za ovaj članak bio je odgovor na jedno pitanje u istraživanju 1994. godine na području četiri urbana centra (Osijek, Rijeka, Split i Zagreb). Na tvrdnju da "samo čovjek oslobođen vjerskih obveza može slobodno i samostalno odlučivati o svojoj sudbini" ispitanici su ovako odgovorili: "uopće se ne slažem" – 19,4%, "ne slažem se" – 46,8%, "ne znam, nemam mišljenja" – 21,0%, "slažem se" –

9,7% i "potpuno se slažem" – 3,1%. Ovaj rezultat ukazuje na pretpostavku postojanja veoma malog postotka ne-vjernika i veoma visokog postotka vjernika, ali i "neopredijeljenih" ili onih u nedoumici što da odgovore na ovu tvrdnju. No, bez obzira na moguće interpretacije ovog rezultata, za sociologa je izazovan kontekst u kojemu je rezultat dobiven i promjene koje se u njemu zbivaju.

Riječ je o hrvatskom društvu i procesima u kojima se ono (kao i druga bivša socijalistička društva) nalazi, a koje obično nazivaju tranzicijom. U tom svjetlu postavili smo nekoliko pitanja i pokušali na njih odgovoriti analizirajući značenje nekih rezultata empirijskih istraživanja. Oni nam daju podesne elemente za diskurs o očekivanju i ulozi Crkve i vjere u današnjim promjenama, a možda ukazuju i na indikativne odgovore kao izazove za nove empirijske argumente (istraživanja o ponašanju vjernika, promjeni odnosa prema vjeri itd.).

* * *

U povijesnom kontekstu i u pojedinim društvima različito se artikulirala i manifestirala uloga Crkve i religije. Nedvojbeno je da se ona tumači kao stup duhovnog obzora zapadnoeuropske civilizacije. To potvrđuju ne samo povijesna zbivanja i materijalne činjenice nego i suvremena teorijska razmatranja o vrijednostima i značenju pojedinih civilizacija i njihovom međusobnom odnosu. Štoviše, projekcije svjetskih procesa i promjena vezuju se uz civilizacijske "sudare" ili pak uz stvaranje novog tipa duhovnog zajedništva nekih neporecivih ljudskih vrijednosti.

Dekonstrukcijom socijalizma, delegitimiranjem nekih vrijednosti i legitimiranjem novih vrijednosti promijenjena je društvena pozicija Crkve i religije. Iz sfere privatnosti one odjednom zauzimaju značajno mjesto u javnoj sferi. Osobito su tri, inače potiskivane dimenzije postale društveno relevantne i nezaobilazne, a koje ujedno dokazuju da se radi o temeljitim društvenim promjenama. To su duhovna, socijalna i politička uloga Crkve.

– od politički beznačajnog, Crkva postaje respektabilan politički čimbenik svojim javnim djelovanjem: prije svega istupima visokih crkvenih dostojanstvenika i pozornim ocjenjivanjem zbilje,

– nekad reducirana na pastoralnu ulogu, Crkva sada postaje jedan od ključnih pronositelja duhovnih vrijednosti u društvu. Ona, čak i kada to možda i ne smjera, određuje i kulturne kriterije. Ona je prisutna u obitelji, u školi, sve do parlamenta. Političari je ne samo respektiraju već joj i "udvaraju".

– od ograničene milosrdničke i karitativne uloge, Crkva preuzima institucionalizirane socijalne funkcije (na primjer u obrazovanju). Religijske ustanove nisu pasivne već imaju aktivnu ulogu u društvenim promjenama.

U sve tri dimenzije radi se o izlasku Crkve i religije u društvo. Društvo se otvorilo religijskom, pri čemu se najčešće taj proces doživljava kao veliki uspjeh i dobitak i Crkve i društva u tranziciji. No, s druge strane, u tom procesu Crkva postaje samo jedna od "specijaliziranih" institucija modernog društva u kojemu se smanjuje broj deklariranih vjernika, a opada i vjerska praksa. To znači da u procesu sekularizacije tradicionalna Crkva nešto i gubi.

Kakav je odnos između tranzicije i sekularizacije? U povijesnom tijeku prepoznatljive su dvije strane jednog događanja moderne povijesti: s jedne strane to je industrijalizacija kao nositelj desakralizacije prirode, a s druge strane razvitak građanskog društva kao nositelj sekularizacije društva.

O sekularizaciji našeg društva mogu se postaviti dvije teze: da (1) s obzirom na odnos socijalističkog društva prema Crkvi i religiji, tek s tranzicijom započinje proces sekularizacije društva, ali i (2) teza da su procesi sekularizacije započeli u socijalizmu (osobito pod utjecajem industrijalizacije i urbanizacije) procesi koji su bili povijesno odlučniji za položaj Crkve i religije nego ideologijski utjecaji, kao što to pokazuje Ivan Grubišić¹ i da se u tranzicijskoj situaciji samo nastavljaju.² S obzirom na proturječnosti procesa sekularizacije, osobito jedne njegove dimenzije – religiozne situacije u društvu – objašnjenje stanja u hrvatskom društvu samo pojmom "tranzicija", ne zadovoljava. Tranzicija dobro objašnjava promjenu položaja Crkve u društvu, ali ne i religioznu situaciju.

Pojam "transformacija", čini se, može bolje reprezentirati promjene religijskog konteksta, tj. promjenu odnosa prema vjeri, što se manifestira u povećanju broja vjernika (smanjenju broja ne-vjernika i protivnika vjere) i povećanom identifikacijom nacionalnog i vjerskog (u odnosu na prethodno stanje).

Tranzicija i transformacija zajedno označavaju kontekst proturječnosti religijskog konteksta, procesa sekularizacije društva i modernizacije Crkve. Hrvatsko društvo je 80-ih i 90-ih godina u sebi sadržavalo elemente tradicionalnog religioznog društva (predmodernog), kao i elemente industrijskog (modernog) društva. I u njima vjerojatno leže današnji manifestni oblici konfliktnosti predmodernog i modernog, modernizacije i retradicionalizacije. Retradicionalizacija u sebi nosi

1

Ivan Grubišić: *Religiozno ponašanje katolika sredinom 80-ih godina u Dalmaciji i vrednovanje toga ponašanja*, doktorska radnja, Zagreb, 1995.

2

Pri tome treba imati na umu izvjesne proturječnosti vidljive u našem društvu. S jedne strane, tranzicija je modernizacijski proces koji znači jačanje sekularizacije s poznatim posljedicama, a s druge strane u konkretnoj praksi "ulazak" Crkve i religije u društveni totalitet u nekih konkretno postavlja zahtjeve za retradicionalizacijom društva i povratkom u predmodernu društvo. Naime, svi zahtjevi koji se ne "uklapaju" u procese stvaranja modernog društva i ne prihvaćaju njihove socijalne posljedice (ili ostaju modernizacijski polovični) zasnivaju se na modernoj paradigmi i predmodernoj praksi.

modernitet ukoliko se radi o modernizaciji tradicije a ne o impostiranju tradicionalnosti. Označimo li stanje socijalizma kao sakralno društvo a za to ima argumenta³ onda proces tranzicije označava nestajanje takvog društva i nastajanje uvjeta sekularnog društva, a transformacija, ipak, proces konzervacije sakralnog društva s tradicionalnim nazorima.

2. CILJ I METODA RADA

2.1. Cilj

U prethodnoj napomeni dan je osnovni socijalni kontekst na koji se odnosi naša analiza samo nekih aspekata religijske situacije u Hrvatskoj. Ona se odnosi na percepciju nekoliko relevantnih pitanja, koja smo postavili u interpretaciji rezultata istraživanja. Tri su nas pitanja zanimala: 1. Je li se promijenio odnos prema vjeri, i o kakvim se promjenama radi? Po nekim mišljenjima, manifestno je povećanje vjernika nakon 1990. godine, dok su drugi oprezniji pa osim tog očekivanja (koje se, inače, može pratiti po povećanju odlazaka u Crkvu i primanju sakramenata) ističu mogućnost "stabiliziranja" vjerničke strukture, osobito broja "uvjerenih vjernika"; 2. Kakva su očekivanja o ulozi Crkve u političkom životu? Smisao ovog pitanja jest u tome da se ispita zadovoljava li postojeća uloga Crkve u političkom životu očekivanja ili ispitanici (osobito vjernici) očekuju politizaciju Crkve. Za jedne, postojeća aktivnost Crkve u društvenom i političkom životu vjerojatno zadovoljava očekivanja vjernika (ispitanika), dok drugi od Crkve očekuju mnogo više u političkom životu; 3. Kakav je odnos prema svjetovnim funkcijama Crkve? Za tranzicijska društva je svjetovna uloga (koja je u nas tek u oblikovanju) ipak novost. Svjetovnu funkciju u društvu ne shvaćamo kao posljedicu "oslobođenja" Crkve iz sfere "privatnosti", društvene margine, već kao strateško doktrinarno opredjeljenje u kontekstu katoličkog socijalnog nauka i teologije ekumenizma.

Teza ovoga članka jest da procesi tranzicije i transformacije predstavljaju okvir stabiliziranja vjerničke strukture i da je to jedno od svjedočenja sekularizacije koja je započela ranije. Ova teza zahtijeva znatno veće empirijsko polje argumentacije od onog koje u ovom članku možemo pružiti. Zato nam je cilj da usporedbom nekih dostupnih rezultata empirijskih istraživanja⁴ pokušamo dotaknuti sam problem u svjetlu potrebe sustavnih sociologijskih istraživanja te

3

"Sakralno" se odnosi na neželjenost ili nesposobnost reagiranja na novine. Socijalno djelovanje ima sakralno obilježje ako manifestira neraspoloženje za promjene. "Sekularno" društvo u sebi nosi dobrodošlicu promjenama i malo protivljenje. Ono opskrbljuje svoje pripadnike djelatnim šablonama u kojima je prisutna spremnost za promjene. Karl-Heinz Hillmann: *Umweltkrise und Wertwandel*. Frankfurt/Main: Peter D. Lang, 1981, str. 155.

istodobno s rezultatima raspoloživih istraživanja naznačiti jedan aspekt empirijskog konteksta ovog pitanja.

2.2. Metoda rada

Rad je napisan na temelju rezultata triju empirijskih istraživanja iz 1988., 1992. i 1994. godine.⁵

Istraživanja 1988. i 1992. godine provedena su na reprezentativnim uzorcima studenata zagrebačkog i riječkog Sveučilišta. U uzorcima su bili zastupljeni studenti različitih fakulteta i svih godina studija. U uzorku 1988. godine bilo je 451, a 1992. godine 547 ispitanika.

Istraživanje 1994. godine provedeno je na kvotnom uzorku različitih socioprofesionalnih skupina (682 ispitanika) iz: "ekoloških udruženja", "državnih ustanova", "znanosti", "obrazovanja", "kulture i umjetnosti", "novinarstva" i "gospodarstva" na području četiri velika urbana centra: Osijeka, Rijeke, Splita i Zagreba.

Podaci su prikupljeni anketnim upitnikom. Rezultati o kojima je riječ u ovom radu dobiveni su iz pitanja koja su bila sastavni dio instrumenata istraživanja. Svakom pitanju (postavljenom u obliku tvrdnje) bila je pridružena Likertova skala ocjenjivanja od 1 do 5.⁶

Za potrebe ovog članka u obradi rezultata korišteni su analiza varijance, t-test, χ^2 -test i Kruskal-Walisova neparametrijska analiza varijance.

4

U našoj sociologiji o tome nemamo sustavna istraživanja koja bi mogla poslužiti kao osnova komparacije, pa je svakako potrebno i empirijski nešto poduzeti na tom području.

5

Sva tri istraživanja rađena su u Zavodu za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u okviru projekta "Socijalnoekološki aspekti razvoja" (5-06-049). Neki dijelovi pojedinih instrumenata sadržavali su pitanja o Crkvi, vjeri i religiji.

6

Ponuđeni odgovori glasili su: "uopće se ne slažem" (1), "ne slažem se" (2), "ne znam, nemam mišljenja" (3), "slažem se" (4) i "potpuno se slažem" (5).

3. STABILIZACIJA VJERNIČKE STRUKTURE

Na temelju dobivenih odgovora empirijskih istraživanja na studentskim uzorcima (1988. i 1992.) na pitanje: "Kakav je Vaš odnos prema vjeri?" pokazale su se dvije veličine kao "konstante": postotak "uvjerenih vjernika" i postotak "nesigurnih".⁷ Postotak "uvjerenih vjernika" nije se promijenio od 1988. godine (15,6%) do 1992. godine (15,4%), a niti onih koji su izjavili da "nisu sigurni jesu li ili nisu vjernici". Takvih je bilo 1988. godine 8,6%, a 1992. godine 7,9%. Međutim, općenito se povećao postotak "vjernika" od 40,3% u 1988. godini na 57,3% u 1992. godini.⁸ Postotak "ne-vjernika" smanjen je od 51,1% na 34,7%, a postotak "protivnika vjere" smanjen je od 12,0% na 2,9%.⁹

Vrlo slični rezultati dobiveni su u istraživanju 1994. godine. Izjašnjenih kao "uvjereni vjernici" bilo je 18,4%, "nesigurnih" 8,3%, "protivnika vjere" 1,3%. Postotak "vjernika" iznosio je 56,3%, a "ne-vjernika" 35,4%. Rezultati spomenutih triju istraživanja pokazuju "bipolarnu" strukturu ispitanika.

Empirijski nalazi opravdavaju postavljanje dviju teza. Prvo, da promjene socijalno-političkog ustroja društva ne utječu na promjene nekih kategorija vjernika, a prije svega "uvjerenih vjernika" i onih ispitanika koji nisu sigurni jesu li ili nisu vjernici. Promjene su utjecale više na neke druge kategorije, a prije svega na one koji su se prije izjašnjavali kao "ne-vjernici" ili su to pak samo manifestirali, a u osnovi pripadaju "vjernicima". Druga teza jest da se u periodu tranzicije (transformacije) manifestira (barem tako pokazuju empirijska istraživanja) stabilizacija vjerničke strukture. To svakako ne znači da nisu moguće i daljnje promjene, a osobito povećanja kategorije "vjernika" i "uvjerenih vjernika". Drukčije rečeno, pokazalo se da promjene od jednostranačkog u višestranački politički sustav, od komunističke ka kapitalističkoj ideologiji, od ideologije živog rada prema idologiji kapitala, kao i promjene društvenog položaja Crkve i njezine uloge u društvu ne utječu na promjenu odnosa prema vjeri u nekih ispitanika, pa to može ukazati na izvjesnu stabilizaciju odnosa prema vjeri, osobito u nekih (spomenutih) kategorija. No, ako se uistinu radi o "stabilizaciji" vjerničke strukture, onda bi se

7

Na postavljeno pitanje ponuđeni su ovi odgovori: "uvjereni sam vjernik" (1), "vjernik sam, ali ne prihvaćam sve što vjera i Crkva propovijedaju" (2), "nisam siguran jesam li ili nisam vjernik" (3), "nisam vjernik, ali nisam protiv vjere i Crkve" (4) i "uvjereni sam protivnik vjere" (5).

8

Kategorija "vjernici" u statističkom smislu obuhvaća dvije kategorije: 1+2, a kategorija "ne-vjernici" kategorije 4+5 (vidi bilješku broj 7).

9

Ivan Cifrić. Socijalnoekološke orijentacije i odnos prema vjeri u kontekstu tranzicije. *Socijalna ekologija*, 4 (1) 1995, str 25.

ta teza trebala provjeriti i sustavno provjeravati u empirijskim istraživanjima koja bi se posebice time bavila.

4. VJERA U APSOLUTNU ISTINU

Kao indikativno pitanje uzeli smo ovdje odnos ispitanika prema temeljnoj istini vjere, a to je odnos prema Bogu. Pitanje, odnosno tvrdnja u upitniku u sva tri istraživanja bila je formulirana ovako: "Ideju o postojanju Boga treba prihvatiti kao apsolutnu istinu".¹⁰ Polazimo od pretpostavke da odgovori na to pitanje mogu poslužiti kao logička kontrola odgovora na druga pitanja. Činjenica je, naime, da se ovdje ne radi o "instrumentima" istraživanja, nego o pojedinačnim pitanjima, pa je to tim potrebnije, a ujedno pokazuje i jednu empirijsku činjenicu. Ukoliko se, naime, pokaže u istraživanjima na studentskim uzorcima 1988. i 1992. godine te na sasvim drukčijem uzorku 1994. godine da ne postoje značajna odstupanja u odgovorima ispitanika na ovo pitanje, to bi imalo značiti veću pouzdanost u interpretaciji odgovora na druga pitanja u ovom tekstu.

Iz Tablice 1 vidi se da su postoci odgovora na postavljeno pitanje u sva tri istraživanja gotovo identični, pa nam to daje dodatnu sigurnost i uvjerljivost u vjerodostojnost odgovora ispitanika u istraživanjima.

Tablica 1

"Ideju o postojanju Boga treba prihvatiti kao apsolutnu istinu"

Godina	Ne slaže se (1+2)	Nema mišljenje (3)	Slaže se (4+5)
1988.	54,1	24,6	20,3
1992.	54,0	18,0	28,0
(1994.)	53,4	24,2	22,4

Međutim, ovi nam rezultati omogućuju postavljanje jednog drugog pitanja. Vidljivo je da je gornju tvrdnju u 1988. godini prihvatio svaki peti ispitanik (20,3%) i da je taj postotak povećan u 1992. godini (nakon političkih promjena u Hrvatskoj) za 8% (28,0%). Istraživanje iz 1994. godine pokazuje da se ta kategorija ispitanika smanjila za 6%. Logično je pitanje predstavlja li ovih 20-28% ispitanika temeljnu vjerničku strukturu i nije li ona, barem za studentsku populaciju,

10

Na ovo pitanje ponuđeni su sljedeći odgovori: "uopće se ne slažem" (1), "ne slažem se" (2), "ne znam, nemam mišljenje" (3), "slažem se" (4) i "potpuno se slažem" (5).

stabilna i za duže vrijeme? Jesu li se promjene strukturiranja koje su se imale događati u novim socijalno-političkim promjenama u osnovi dogodile ili je to proces koji će se nastaviti ovisno o daljnjim procesima sekularizacije društva i modernizacije Crkve? S obzirom na činjenicu da se Hrvatska opredijelila za modernizaciju, što znači intenzivniju modernizaciju, može se očekivati intenzivniji proces sekularizacije društva, s posljedicama koje polučuje u modernom društvu. Ali ne treba zanemariti i utjecaj tradicionalnih struktura i pogleda.

Pitanje se može proširiti i na cjelokupnu kategoriju visokoobrazovanih, jer je u uzorku 1994. godine bilo 91% ispitanika s višom i visokom naobrazbom, a uzorci iz 1988. i 1992. godine slični su barem po tome što se radi o ispitanicima s naobrazbom većom od srednjoškolske. Tek bi istraživanje ovog fenomena u kontekstu tranzicije dalo neke temeljitije odgovore na postavljena i druga pitanja.

5. PERCEPCIJA CRKVE U DRUŠTVENOM I POLITIČKOM ŽIVOTU

5.1. Usporedbe rezultata istraživanja

Ovdje ćemo se osvrnuti na dvije teze koje se odnose na pitanje uključenosti Crkve u društveni i politički život.

U prošlom socijalno-političkom sustavu Crkva je objektivno bila prostorno, socijalno i politički ograničena i svedena na duhovnu ulogu. U tom kontekstu formulirali smo tezu da je Crkva premalo uključena u društveni i politički život. Ona je bila zastupljena u istraživanju studenata 1988. godine. Nakon promjena (1990.) objektivno se promijenio i društveni položaj Crkve i značenje religije, pa se mogla formulirati nova teza: Crkva bi trebala biti mnogo više uključena u društveni i politički život. Ova je teza bila zastupljena u istraživanju također studenata 1992. godine, kao i u istraživanju na kvotnom uzorku socioprofesionalnih grupa 1994. godine.

Rezultati istraživanja pokazuju da se (1988.) s prvom tvrdnjom (tj. da je Crkva premalo uključena u društveni i politički život) slaže 26,1% ispitanika, a 38,7% ih se ne slaže, dok ih 35,1% nema o tome određeno mišljenje. Istraživanje je pokazalo da postoji brojčano razmjerno slična trojaka struktura – tri skupine ispitanika. Svaki četvrti ispitanik je prihvaćao, a svaki treći odbijao ovu tvrdnju ili o njoj nije imao određeno mišljenje (Tablica 2).

Glede druge teze (1992.), pokazalo se da se s njom slaže svega 12,4%, a ne slaže 66,7% ispitanika te da 20,8% ispitanika o njoj nema određeno mišljenje. Sličnu strukturu odgovora dobili smo i 1994. godine, u kojemu tezu prihvaća 9,0%, a ne prihvaća čak 72,3% ispitanika (Tablica 3).

Tablica 2

Crkva je premalo uključena u društveni i politički život

Godina	Uopće se ne slaže	Ne slaže se	Nema mišljenja	Slaže se	Potpuno se slaže
1988.	13,4	25,3	35,1	21,0	5,1

Tablica 3

Crkva bi trebala biti mnogo više uključena u društveni i politički život

Godina	Uopće se ne slaže	Ne slaže se	Nema mišljenja	Slaže se	Potpuno se slaže
1992.	33,8	32,9	20,8	8,7	3,7
(1994.)	22,7	49,6	18,7	7,2	1,8

Rezultati su interesantni za postavljanje nekih pitanja. Na primjer, zašto svega 26,1% ispitanika smatra da je Crkva premalo uključena u društveni i politički život kad je objektivno ona bila društveno i politički marginalizirana? Govori li ovaj podatak možda o postotku "uvjerenih vjernika", jer u drugih kategorija ispitanika (vjernika) ne bi se vjerojatno niti očekivali ovakvi zahtjevi.

Drugo, jednako zanimljivo pitanje proizlazi također iz neočekivanih rezultata. Naime, nakon promijenjena položaja Crkve u društvu svega 12,4% (odnosno 9,0% u 1994.) ispitanika smatra da bi Crkva trebala biti mnogo više uključena u društveni i politički život, dok se s tom tvrdnjom ne slaže 66,7% (odnosno 72,3% u 1994.) ispitanika. Činjenica je da je (1988.) u prvom istraživanju (u socijalističkom sustavu) vrlo mali broj ispitanika prihvatio tvrdnju o potrebi većeg društvenog i političkog uključivanja Crkve, a da se (1992.) u drugom istraživanju (u novom društveno-političkom sustavu) vrlo visok postotak ispitanika protivi povećanju uključenosti Crkve u društveni i politički život. ("Povećanje" znači u odnosu na postojeće stanje.) Kao objašnjenje mogli bismo reći da se vjerojatno radi o svijesti da su se dogodile radikalne promjene odnosa društva i države prema Crkvi i religiji, koje "zadovoljavaju" većinu u društvu i društvene potrebe, pa nije potrebna veća društvena i politička uloga.

* * *

Vrlo su zanimljive i kontingencijske tablice koje pokazuju usporedbu odgovora ispitanika na dva pitanja: odnos ispitanika prema vjeri i uključenosti Crkve u društveni i politički život.¹¹ Osvrnut ćemo se samo na neke rezultate i skupine (kategorije) ispitanika, osobito na kategoriju "uvjereni vjernik". U prijašnjem sustavu (istraživanje iz 1988.) 60,9% "uvjerenih vjernika" smatra da je Crkva premalo uključena (Tablica 4), a nakon promjene sustava (istraživanje iz 1992.) tek 36,2% "uvjerenih vjernika" (ispitanika) smatra da bi Crkva trebala biti više uključena u društveni i politički život. Među skupinom "uvjereni vjernik" 13,0% ispitanika u 1988. se nije slagalo s tvrdnjom o "premaloj uključenosti Crkve", a 1992. godine se čak 38,5% iz skupine "uvjereni vjernik" ne slaže s tezom o potrebi "mnogo veće" uključenosti Crkve. Možda objašnjenje ovih rezultata opet može biti vrlo "jednostavno": zadovoljene su potrebe vjernika, a Crkva i religija su dobile očekivano mjesto u društvu. Statističko objašnjenje bi reklo: od 60,9% "uvjerenih vjernika" koji su u prijašnjem socijalističkom sustavu smatrali da Crkva treba imati značajniju ulogu u društvenom i političkom životu, velikom postotku su ispunjena očekivanja u novom sustavu. Time je vjerojatno zadovoljan onaj postotak vjernika koji predstavlja razliku između 60,9% (1988.) i 36,2% (1992.), koji još značajniju ulogu Crkve od postignute smatraju poželjnom. Oko 25% je onih koji se mogu (u istraživanju iz 1992. godine) identificirati kao povećanje od utvrđenih 13,0% (u 1988.) na 38,5% (u 1992.), a koji se ne slažu s tezom da bi nakon postignutih promjena Crkva trebala biti još više uključena u društveni i politički život. Postotak takvih u kategoriji "vjernik sam, ali ne prihvaćam sve što vjera i Crkva propovijedaju" povećan je od 29,1% (u 1988.) na čak 64,0% u 1992. godini (Tablica 5).

Među onima koji "nisu vjernici" ("nisam vjernik, ali nisam ni protivnik vjere i Crkve" i "uvjereni sam protivnik vjere i Crkve"), nakon promjena političkog ustroja društva povećan je postotak protivnika povećavanja društvene i političke uloge Crkve, i to od 46,8% (odnosno 75,9%) u 1988. godini na 79,7% (odnosno čak 93,7%) u 1992. godini (Tablice 4 i 5).

Još radikalnije promjene pokazuju rezultati iz istraživanja 1994. godine. Po njima 23,0% "uvjerenih vjernika" prihvaća tezu o potrebi "mnogo veće" društvene i političke uključenosti Crkve, a čak 50,8% se tome protivi (Tablica 6). To bi mogao biti dodatni argument za tezu o "zadovoljenosti" većine vjernika (osobito "uvjerenih vjernika") postignutim položajem i ulogom Crkve u društvu nakon 1990. godine, kao i argument da vjernici (većina) ne teže politiziranju Crkve niti položaju drukčijem od onog koji ima u razvijenim Zapadnim društvima.

11

U tablici su rezultati odgovora prikazani u tri kategorije: "ne slaže se" ("uopće se ne slaže" + "ne slaže se"), "nema mišljenja" i "slaže se" ("slaže se" + "potpuno se slaže").

Tablica 4

Crkva je premalo uključena u društveni i politički život (1988.)

Odgovori	uvjereni vjernik	vjernik, ali...	nesiguran	nije vjernik	protivnik
Ne slaže se	13,0	29,1	21,1	46,8	75,9
Bez mišljenja	26,1	42,7	52,6	36,6	14,8
Slaže se	60,9	28,2	26,3	16,6	9,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

($\chi^2=117.771$, $df=16$, $P=0,000$)

Tablica 5

Crkva bi trebala biti mnogo više uključena u društveni i politički život (1992.)

Odgovori	uvjereni vjernik	vjernik, ali...	nesiguran	nije vjernik	protivnik
Ne slaže se	38,5	64,0	74,4	79,7	93,7
Bez mišljenja	25,3	24,9	18,6	16,1	0,0
Slaže se	36,2	11,1	7,0	4,2	6,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

($\chi^2=115.414$, $df=16$, $P=0,000$)

Tablica 6

Crkva bi trebala biti mnogo više uključena u društveni i politički život (1994.)

Odgovori	uvjereni vjernik	vjernik, ali...	nesiguran	nije vjernik	protivnik
Ne slaže se	50,8	71,7	64,2	85,2	100,0
Bez mišljenja	26,2	20,0	30,4	10,9	0,0
Slaže se	23,0	8,3	5,4	3,9	0,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

($\chi^2=93.331$, $df=16$, $P=0,000$)

U sva tri istraživanja pokazale su se statistički značajne razlike između pojedinih kategorija ispitanika s obzirom na odgovor (1-5) o odnosu prema vjeri (kako to pokazuju χ^2 -testovi). Iz tog rezultata i rezultata prikazanih u tablicama (4, 5 i 6) možemo izreći sljedeće tvrdnje:

– Vjernici, osobito “uvjereni vjernici” (1988.) značajno više prihvaćaju tvrdnju da je Crkva premalo uključena u društveni i politički život od drugih kategorija;

– Ne-vjernici (1992.) značajno se više od drugih kategorija ne slažu s tvrdnjom da bi Crkva trebala biti mnogo više uključena u društveni i politički život;

– Vjernici (1994.) se značajno više od drugih kategorija slažu s tvrdnjom da bi Crkva trebala biti mnogo više uključena u društveni i politički život.

* * *

U daljnjoj analizi ovih dviju teza (naime, onoj o premaloj i onoj o potrebi veće uključenosti Crkve u društveni i politički život) posebno nas je zanimalo postoje li statistički značajne razlike između skupine “vjernika” i skupine “ne-vjernika”. Ispitanici su zato bili statističkom obradom grupirani u dvije skupine: u jednoj “vjernici” (tj. “uvjereni vjernik” i “vjernik, ali...”), a u drugoj “ne-vjernici” (“nije vjernik, ali...” i “uvjereni protivnik vjere i Crkve”). Za utvrđivanje značajnosti razlika u odgovorima korišten je t-test. Rezultati testa (koji su potvrdili prethodno iznesene zaključke) jesu sljedeći:

1. tvrdnja (1988.) – “Crkva je premalo uključena u društveni i politički život”: $t = 8.02$, $df = 378.40$, $P 0,000$. Vjernici ($x = 3.229$) su značajno više skloni prihvaćanju ove tvrdnje nego ne-vjernici ($x = 2.414$);

2. tvrdnja (1992.) – “Crkva bi trebala biti mnogo više uključena u društveni i politički život”: $t = 8.03$, $df = 451.61$, $P 0,000$. Vjernici ($x = 2.448$) su značajno više prihvatili ovu tvrdnju nego ne-vjernici ($x = 1.712$).

Prosječne vrijednosti prihvaćanja obiju tvrdnji veće su u vjernika nego u ne-vjernika, s tim da je druga tvrdnja prosječno manje prihvaćena nego prva i u vjernika i u ne-vjernika.

5.2. Razlike među ispitanicima (1992.)

U analizi percepcije tvrdnje “Crkva bi trebala biti mnogo više uključena u društveni i politički život” zanimalo su nas razlike među ispitanicima s obzirom na njihova sociodemografska obilježja. Metodom analize varijance pokazani su odnosi između skupina ispitanika unutar pojedinih obilježja. Utvrđeno je da

postoje statistički značajne razlike među ispitanicima (u odgovorima na spomenutu tvrdnju) s obzirom na njihova obilježja: dob, procjenu standarda života obitelji, odnos prema vjeri i odnos prema političkim strankama. Statistički značajne razlike nisu utvrđene na obilježjima: spol, obrazovanje i pripadnost socioprofesionalnoj grupi.¹²

Dob: ispitanici preko 46 godina razmjerno više podržavaju ovu tvrdnju nego ispitanici mlađe dobi. (Test razlika između grupa utvrdio je postojanje značajne razlike između parova grupa "do 25 godina" i "56 i više" godina.)

Standard obitelji: ispitanici koji svoj obiteljski standard procjenjuju kao "živimo natprosječno" i "živimo mnogo bolje od drugih" razmjerno više prihvaćaju ovu tvrdnju nego ispitanici koji standard obitelji procjenjuju nižim. (Test razlika grupa pokazao je značajne razlike između skupina: "živimo ispodprosječno" i "živimo kao i većina drugih".)¹³

Odnos prema vjeri: vjernici razmjerno više prihvaćaju tvrdnju o potrebi mnogo većeg uključivanja Crkve u društveni i politički život nego ne-vjernici. (Test razlika između grupa pokazao je značajne razlike između skupina: (1) "uvjereni vjernici" i ostalih skupina, (2) između skupina "vjernik, ali..." i "nisam vjernik, ali...".)

Odnos prema političkim strankama: članovi političkih stranaka razmjerno više prihvaćaju tvrdnju nego "simpatizeri" ili "nezainteresirani". (Test razlika grupa pokazao je značajne razlike između skupine "nezainteresiranih", "simpatizera" s jedne, i "članova" neke od stranaka, s druge strane.).¹⁴

12

U uzorku je bilo 91,0% ispitanika s višom i visokom naobrazbom ili znanstvenim stupnjem, pa razlike s obzirom na obrazovni stupanj nisu bile utvrđene. Isto je tako s obilježjem "pripadnost vjeroispovijesti", u kojem je 72,0% ispitanika bilo katolika, 1,3% pravoslavaca, 0,3% muslimana, 2,8% iz neke druge konfesije, a 23,3% ispitanika nije pripadalo niti jednoj konfesiji.

13

Usporedbom odgovora na pitanje o "odnosu prema političkim strankama" i "procjeni obiteljskog standarda" pokazalo se da "članovi" neke od stranaka procjenjuju razmjerno višim svoj obiteljski standard od "simpatizera" ili "nezainteresiranih".

14

Usporedbom odgovora o "odnosu prema vjeri" i odgovora o "odnosu prema političkim strankama" pokazalo se da su "članovi" razmjerno skloniji vjeri od ostalih dviju kategorija ("simpatizeri" ili "nezainteresirani"). Test razlika između grupa utvrdio je značajne razlike između skupine: "nezainteresiranih" i ostalih dviju skupina. "Nezainteresirani" su razmjerno manje skloni vjeri od ostalih.

Istraživanje je pokazalo da je među "nezainteresiranima" 12,2% "uvjerenih vjernika", 33,2% "vjernik sam ali...", 9,5% "nesigurnih", 42,7% "nisam vjernik, ali..." i 2,3% "uvjerenih protivnika vjere i Crkve". Naprotiv, među članovima neke od stranaka 40,4% je "uvjerenih vjernika", 30,8% "vjernik sam, ali...", 5,8% "nesigurnih", 19,2% "nisam vjernik, ali..." i 3,8% "protivnika vjere i Crkve".

Analiza varijance pokazala je da tezu o potrebi mnogo većeg uključivanja Crkve u društveni i politički život značajno više podržavaju ispitanici sljedećih obilježja: stariji od 46 godina, ispitanici čije obitelji imaju viši standard, vjernici (osobito "uvjereni vjernici") i članovi neke od stranaka.

Tablica 7

Dobne skupine

Grupe	x
Do 25 godina	1.705
26-35 godina	2.153
36-45 godina	2.117
46-55 godina	2.238
56 i više godina	2.342

F=3.2611, P=0.011

Tablica 8

Procjena standarda života

Grupe	x
Mnogo lošije od drugih	1.500
Ispodprosječno	1.800
Kao i većina drugih	2.207
Nadprosječno	2.123
Mnogo bolje od drugih	2.300

F=3.630, P=0.006

Tablica 9

Odnos prema vjeri

Grupe	x
uvjereni vjernik	2.680
vjernik, ali...	2.207
nesiguran	2.178
nije vjernik, ali...	1.852
protivnik vjere	1.333

F=20.384, P=0.000

Tablica 10

Odnos prema političkim strankama

Grupe	x
Član stranke	2.403
Simpatizer	2.243
Nezainteresiran	1.996

F=7.672, P=0.000

6. SOCIJALNA ULOGA CRKVE

S procesima sekularizacije društva i modernizacije Crkve jača i povećava se njezina socijalna uloga, ali ne samo kao posljedica objektivnih društvenih promjena nego i kao svjesno prihvaćanje novih promjena i promijenjene uloge. U okviru istraživanja iz 1994. godine ispitanicima je bila postavljena i ova tvrdnja: "Crkvi treba omogućiti da nesmetano ispunjava ne samo duhovnu nego i socijalnu funkciju u društvu".

Tablica 11

Socijalna uloga Crkve

Uopće se ne slaže	Ne slaže se	Nema mišljenja	Slaže se	Potpuno se slaže
6,6	17,8	16,3	47,0	12,3

Svaki četvrti ispitanik ne slaže se s tvrdnjom da Crkvi treba omogućiti da nesmetano ispunjava i socijalnu funkciju, dok oko 60% ispitanika podržava proširenje uloge Crkve i na socijalnu funkciju u društvenom životu, a 16% ih nema o tome određeno mišljenje.

U analizi odgovora ispitanika na ovo pitanje zanimalo nas je postoje li statistički značajne razlike u odgovorima ispitanika s obzirom na njihova sociodemografska obilježja. Primijenjena je metoda analize varijance.

Rezultati analize varijance pokazali su da nema statistički značajnih razlika u odgovorima ispitanika s obzirom na njihov spol, dob, obrazovanje, standard

obitelji i pripadnost socioprofesionalnoj grupi. Značajne razlike su utvrđene samo na dva obilježja: "odnos prema vjeri" i "odnos prema političkim strankama" (Tablice 12 i 13).

Pored duhovne funkcije, socijalnu funkciju Crkve razmjerno najviše zagovaraju "uvjereni vjernici" i "vjernik sam, ali...", a najmanje "protivnici vjere". (Test razlika grupa utvrdio je postojanje značajne razlike između parova skupina, i to: (1) između "protivnika vjere" i ostale četiri kategorije i (2) između skupina "nisam vjernik, ali..." i "vjernika" / "vjernik sam, ali..." i "uvjereni vjernik"/.)

Tablica 12

Odnos prema vjeri

Grupe	x
Uvjereni vjernik	4.040
Vjernik, ali...	3.445
Nesiguran	3.232
Nije vjernik, ali...	3.134
Protivnik vjere	1.777

F=20.847, P=0.000
(x=128.042, df=16, P=0.000, x=3.408)

Tablica 13

Odnos prema političkim strankama

Grupe	x
Član stranke	3.560
Simpatizer	3.522
Nezainteresiran	3.222

F=5.978, P=0.000
(x=18.736, df=8, P=0.016, x=3.410)

Članovi neke od političkih stranaka razmjerno najviše podržavaju osim duhovne i socijalnu funkciju Crkve u društvu, a najmanje to čine "nezainteresirani". (Test razlika između grupa utvrdio je značajne razlike između kategorije "simpatizeri" i "nezainteresirani".)

Iz statističkih podataka i analize varijance proizlazi zaključak da (a) većina ispitanika (59,3%), bez obzira na to jesu li ili nisu vjernici, podržava tezu da bi Crkvi trebalo omogućiti i socijalnu funkciju; (b) da o socijalnoj funkciji Crkve ne bi trebalo očekivati konfrontacije u društvu; (c) da se značajne razlike u mišljenjima o ovom pitanju mogu očekivati na relaciji "vjernici" – "ne-vjernici". Razlike s obzirom na odnos prema političkim strankama ovdje su, čini se, samo jedan aspekt spomenutih razlika na relaciji "vjernici" – "ne-vjernici", jer su "članovi" stranke skloniji vjeri od drugih dviju skupina. Zato se može pretpostaviti da se radi o nekoj od kategorija "vjernika" (vidi bilj. 14). Međutim, nije isključeno da se razlike u odnosu prema vjeri na ovom pitanju u društvu i politički artikuliraju, jer "vjernici" i "članovi stranke" razmjerno više nego drugi podržavaju socijalnu funkciju Crkve.

THE STRUCTURE OF RELIGIOUS BELIEVERS IN THE TRANSITIONAL CONTEXT OF CROATIAN SOCIETY

Ivan Cifrić
Faculty of Philosophy, Zagreb

In the text the author discusses the thesis that transition is the continuation of society's process of secularization and that it represents the context of stabilization of the religious believers' structure which is already recognizable. The results of three research projects in Croatia (1988, 1992 and 1994) are compared in the context of three questions: has the relationship towards religion changed; what is the perception of the social and political role of the Church like; and what do the examinees think about the social function of the Church. The results indicate that the percentage of "persuaded believers" has not changed from 1988 to 1992, which is confirmed also by the third research from 1994. However, the number of "believers" has generally risen, while the number of "non-believers" has fallen. As regards the role of the Church in social and political life, in 1988, 26% of the examinees state that it is "not engaged enough", while in 1992, 66% think that the Church should not be engaged in social and political life "much more" (than it is). Most of the examinees are satisfied with the attained social status of both Church and religion. The need of a greater engagement of the Church is significantly more supported by the older examinees, examinees with a higher family standard, by believers and members of political parties. According to 60% of the examinees, especially "persuaded believers" and "members of a political party", the Church should, in addition to the spiritual, also expand its social function.

DIE STRUKTUR DER GLÄUBIGEN IM KONTEXT DER TRANSITION DER KROATISCHEN GESELLSCHAFT

Ivan Cifrić

Philosophische Fakultät, Zagreb

Vorliegender Artikel widmet sich der These, der zufolge die Transition eine Fortsetzung des gesellschaftlichen Säkularisierungsprozesses darstellt und mit der Stabilisierung der sich bereits abzeichnenden Struktur der Gläubigen in Verbindung gebracht werden muß. Hat sich das Verhältnis zum Glauben verändert? Wie wird die gesellschaftliche und politische Rolle der Kirche wahrgenommen? Welche Meinung herrscht über die soziale Funktion der Kirche? Im Kontext dieser drei Fragen werden die Ergebnisse dementsprechender Untersuchungen verglichen, welche 1988, 1992 und 1994 in Kroatien durchgeführt wurden. Erwähnte Untersuchungsergebnisse zeigen, daß sich im Zeitraum von 1988 bis 1992 der Prozentsatz der "überzeugten Gläubigen" nicht verändert hat, was auch die dritte Untersuchung aus dem Jahre 1994 bestätigt. Es ist jedoch ganz allgemein die Zahl der "Gläubigen" angestiegen, während sich die Zahl der "Nicht-Gläubigen" verringert hat. Im Hinblick auf die Rolle der Kirche im gesellschaftlichen und politischen Leben waren 1988 26% der Befragten der Meinung, sie habe "zu wenig Anteil", während 1992 66% der Befragten die Ansicht vertraten, daß die Kirche "nicht viel mehr" (als bereits der Fall ist) am gesellschaftlichen und politischen Leben teilnehmen solle. Die Mehrzahl der Befragten zeigte sich zufrieden mit dem erreichten gesellschaftlichen Status von Kirche und Religion. Eine stärkere Mitinbeziehung der Kirche befürworteten ältere Befragte, Befragte mit ausgeprägtem Familienleben, Gläubige und Mitglieder politischer Parteien. Mehr als 60% der Befragten, vor allem "überzeugte Gläubige" und "Mitglieder politischer Parteien", sind der Ansicht, daß die Kirche außer ihrer spirituellen auch ihre soziale Funktion ausweiten solle.